

Николай Аретов

Георги Гачев: От „закъсняло-ускорено развитие“ към националните образи на света

Nikolay Aretov

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Georgii Gachev: From ‘Accelerated Development’ to ‘National Images of the World’

Abstract

This paper focuses on two key notions in the oeuvre of Georgii Gachev, presented in a broader context – ‘accelerated development’ and ‘national image of the world’, on the evolution in Gachev’s thinking, that reveal high self-confidence and could even be labeled as “colonialist’s”.

These two ideas are interconnected, but there is also some tension between them. The accelerated development presuppose evolution towards a universal construction (modern European literature); national images, on the contrary, problematize the universal in behalf of the local, national, that is seen as primordial and has its constant (if not eternal) invariant.

Keywords: Georgii Gachev; Accelerated Development; National Images of the World

Статията се насочва към двете ключови понятия в трудовете на Г. Гачев, към напрежението между тях и към развитието в неговото мислене – „закъсняло-ускорено развитие“ и „национални образи на света“ (във варианта му „български Космо-Психо-Логос“). Появата им не е синхронна, те са разделени от десетилетия. Първата е окончателно оформена в началото на 60-те години – „Ускоренное развитие литературы. (На материале болгарской литературы)“ (Гачев 1964). Най-популярният съвременен вариант на идеята за закъсняло-ускореното развитие на културата възниква на основата на наблюдения върху български материал, но може да бъде отнесена и към другите балкански култури, не в еднаква степен, разбира се. Самият автор рядко споменава другите балкански култури и предпочита да търси приложението на концепцията си

към явления от съветското и пост-съветското пространство.

До второто понятие Гачев стига по-късно, постепенно, след няколко статии и книги (за руските и българските образи на света, за Индия, за Америка, за Евразия), започнали да излизат в края на 80-те (Гачев 1988; Гачев 2006) и също поставя акцент върху българската култура. Идеята за националните образи на света, за специфичното и „уникалното“ в националните култури е широко разпространена, корените ѝ могат да се потърсят още в немския романтизъм. Тя се оказва подчертано актуална в балкански контекст, където се лансира и сходната идея за „балкански“, т.е. регионален вариант на тези специфики.

Стремежът тук е двете понятия да бъдат поставени в контекста на психологическите процеси у автора, на политическите идеи и на хуманитарните изследвания на Балканите по това време и по-късно.

Усложнена идентичност

Г. Гачев е ерудиран и амбициозен автор с висока самооценка, която го въвлеча в конфликти. Неговата етническа идентичност е сложна и това му позволява според ситуацията да акцентира върху една или друга нейна страна. В България, донякъде закономерно, се подчертава фактът, че баща му е българин.¹ Самият Гачев не възразява, когато е определян като българин. Напротив – в писмо до родственици за уреждане на документите по престоя си в България той се определя еднозначно като „българин“ (Гачев 2006: 105).

При други обстоятелства, също закономерно, а и напълно основателно, акцентът пада върху несъмненият факт, че Гачев е формиран в руска (съветска) среда.

Да, аз бях и руски патриот, когато пишех „Русия“, преди двадесет години, когато бях в кръга на Бочаров и Палиевски, и Кожинев, и искрено си вярвах и се шовинизирах – на онази „великодържавна“ вълна, така че либералите Дементиев и и Марлен Коралов разгромиха този ръкопис заради славянофилство... (Гачев 2006: 559).

Не е ясно какво има предвид Гачев, когато споменава, че пишел „Росия“

¹ Димитър Гачев е роден през 1902 г. в Брацигово. Следва в Държавното музикално училище (София). Участва в Септемврийското въстание (1923), след това емигрира в Белгия, Франция и Германия. Живее в Москва от 1926 г. Завършва история на музиката в Московската консерватория (1930) и литература и изкуство в Института за червена професура (1933). Публикува „Естетическите възгледи Дидро“ (М., 1936, български превод 1960) и други трудове. Изпратен в трудов лагер в Колима (1937), където умира на 17 декември 1946 г. Посмъртно в България излизат и „Студии, статии, писма и спомени“ (1964), „Избрани произведения“ (Т. 1-2, 1985) и „Писма от оня свят“ (2002).

„преди двадесет години“. Разговорът, от който са взети тези думи, вероятно е от 1980 г. В някои от немалкото си самопредставяния, сравнително по-късно, Гачев извежда и още един, трети елемент:

Да и по етносу кто я? Отец - българин из Фракии, мать - еврейка. (Болгария + Иудея) / 2 = Эллада излиза. Так что натурально себя платоником, даже досократиком чую и на языке четырех стихий все выражаю. (Гачев б. г.)

Както е известно, при евреите националната (и религиозната) принадлежност се определя именно от майката. Не и при Гачев, който всъщност само в определени случаи се насочва към еврейския компонент на неговата идентичност и го разглежда само в съчетание с другите (българския и руския). Във фона остава и руската колегиална среда – с добро е споменат практически само Андрей Синявски и, донякъде, изкуствоведът Валерий Борисов (от когото ревнува жена си).

Сложната идентичност няма как, косвено, да не окаже въздействие върху професионалните му занимания. Личните психологически проблеми на Гачев не се изчерпват с етническия му бекграунд и комплексната идентичност. Фигурата на идеализирания отсъстващ баща заема централно място в съзнанието на литератора, в началото тя не се проявява открито в текстовете му, но в „Българският Космо-Психо-Логос“ определено излиза на преден план. Авторът многократно и с пиетет говори за бащата, за неговите заслуги и страдания, от когото малкия Георги е разделен още като дете. Майката остава някъде във фона, въпреки че тя го е отгледала и десетилетия реално присъства в живота му. Едно от редките ѝ споменавания, всъщност говори главно за бащата:

Вчера, когато откарвах майка ми за месец в творческия дом на композиторите в Руза, тя ми разказа за младостта на баща ми, която съвпада с моето детство: как седели часове наред на събранията, където се извършвали страстни „чистки“, как във вихъра и ентузиазма на класовата борба – с „дясната професура“ в консерваторията, дори забравяла да ме кърми. колко ясновидещи били „чекистите“ – пролетарии с нюх, та виждали през целия човек, потайните дебри в него – и го „сапунисвали“, разобличавали. (Гачев 2006: 222)

Може да се допусне, че идеализираният образ на отсъстващия баща, който при това е с друга, неруска идентичност, е един от ключовите фактори, които определят както характера, така и поведението на Гачев.

Планове за установяване в България

В един момент Гачев е (или се чувства) репресиран в Съветския съюз². По това време той е поканен от българските си приятели и почитатели (включително и Тончо Жечев, по това време директор на Института за литература в София³) да намери почетно интелектуално убежище в София. По това време родината на баща му, благодарение на Л. Живкова, а и на Т. Живков и други държавни ръководители е обхваната от „културен ренесанс“, за който Гачев нееднократно пише, включително и години след падането на Берлинската стена, в „Българския Космо-Психо-Логос“ (Гачев 2006: 6, 16 и сл., 113, 135...), във вестникарски статии и интервюта.

Георги Гачев и съпругата му Светлана Семьонова сериозно и продължително обсъждат възможността да се установят в България. Основните мотиви са откровено изложени в „Българския Космо-Психо-Логос“.

Вчера Светлана стигна до решението – не само аз, а цялото семейство да иска българско поданство: ще основем там два центъра – Фьодоровски и на националните космоси. (Гачев 2006: 16)⁴

...да се потопя във вълните на успеха и тщеславието – по върховете български, щом по руските не успявам. (Гачев 2006: 11)

Възможностите всъщност не са толкова безпроблемни и Гачев си дава сметка за това.

А сега да обсъдим най-лошия вариант (...) Попадаме в чужда среда, към нас нямат никакво специално отношение: приемат ме не като гордост на народа и

² В „Българският Космо-Психо-Логос“, писан според датирането на много от главите през 1980 г., Г. Гачев (р. 1929) на няколко пъти се оплаква, че 20 години не е бил публикуван. През този период излизат книгите му: Ускоренное развитие литературы (1964), Любовь, человек, эпоха: рассуждение о повести „Джамиля“ Чингиза Айтматова (1965), Содержательность художественных форм. Эпос. Лирика. Театр (1968), Жизнь художественного сознания: очерки по истории образа (1972), Творчество, жизнь, искусство (1980).

³ Според версията на сина Димитрий: „Неговите трудове бяха забелязани първо от Георги Джагаров и Александър Лилов, които го запознават с Людмила при пристигането ѝ в Москва по някакъв повод. И тя даже му предложи да се пресели в България. Тогава той мисли няколко месеца, една-две години, дали може да живее в България. И така благодарение на Людмила се засели тук.“ (Дмитрий Гачев 2011). Г. Гачев многократно гостува в България, но твърдението за заселването очевидно не е точно. Някои от другите твърдения на Д. Гачев също са проблематични.

⁴ Св. Семьонова работи усилено върху личността и творчеството на руския религиозен мислител Николай Фьодоров, по-късно публикува няколко изследвания за него и книгите (Семенова 1990; Семенова 2004).

не като гений, а като побъркан претенциозен маниак. Печатат ме трудно, малко. Ще стана най-обикновен, ще се потопя в масата техни литератори; ще работя за парчето хляб с подмазване, с молби... В института няма да ми дадат синекурна длъжност – нито на мен, нито на теб. Няма да има пътувания в чужбина. (Гачев 2006: 116)

Не владее езика, вътрешния им стил и живот не са ми интересни. Оказал съм се там само по користни подбуди: да си придвижа съчиненията и да използвам България като трамплин и транзит – да видя и да разбера Запада... (Гачев 2006: 119)

В крайна сметка поканата е отклонена, като основната причина (извън бюрократичните, семейните⁵ и битовите пречки) най-вероятно е защото тукашната култура му изглежда малка, провинциална, а и не толкова интересна и привлекателна. По това време Г. Гачев се е потопил във високата руска класика от XIX и началото на XX в., а и в големите творби на световната литература, такива, каквито ги вижда от Москва и от дачата в село Новосьолки.

Да: България е дала на света оригинално декоративно изкуство, поезия, проза, хумор... Но мисъл... И досега не ѝ достига отвлеченост. Пък и на българска почва, без странична присадка едва ли може да възникне. Но тъкмо ние ще внесем тези присадки: от русите, от еврейството, от страданията съветско-руски-исторически (чрез моя баща България към тях се е причестила, изпила е чашата). (Гачев 2006: 17-18)

И тук веднага ми се изясни и нашата задача: ние сме тъкмо на гребена на тази славянска, руска вълна, която определя същността и посоката на българското развитие през последните век и половина - да се върнем там, да работим в зоната на Логоса, да развиваме Духа-култура и на нивото на отвлечената мисъл: за да може София наистина да стане Софйя, Мъдрост. (Гачев 2006: 104)

Преди се чувствах потиснат, че българите са още деца в духовно-интелектуалното си развитие и няма да разберат писанията ми. (Гачев 2006: 112)

А те всъщност (трябва да) се радват на „...привилегиата да имаш по-голям брат!“ (Гачев 2006: 140)

...вземам определен духовен капитал-ценност от Русия и го нося в Родината си. Може да не влезе в работа веднага, но постепенно ще пусне филизи, ще започнат да го ценят повече и ще стане там културно-духовно-образуващ фактор. (Гачев 2006: 560)

Сюжетът за възможното установяване в България присъства на различни места в книгата му „Българския Космо-Психо-Логос“. Нещо повече, дори след

⁵ Възрастната майка на Гачев боледува, а Св. Семьонова като че ли също се отказва от идеята (вж. Гачев 2006: 625).

публикуването ѝ през 2006 г. авторът решава да добави едно кратко пояснение по този повод, което донася в Института за литература и, по негова молба, е залепено към екземпляра на книгата, съхраняван в библиотеката там. (Виж приложението) То свидетелства както за фиксацията му върху възможното, но нереализирано установяване в България, така и за разграничаването му от твърде фамилиарните хора (туземци) тук, сред които трудно може да се постигне уединението, в което да се разгърне свободната мисъл и творчеството на една изключителна личност.

Може да се допусне, че Гачев, подобно на традиционния колониалист, например британец в Индия или Африка, се възприема като представител на държавата и културата, от която идва, и си (само)възлага мисията на цивилизатор. А тя се долавя и в двете му идеи, разглеждани тук.

Ускореното развитие

Същността на идеята за ускореното развитие е в тезата, че културата е национална, а развитието ѝ следва един универсален модел, като процесите могат да протичат с различни скорости.

Ситуацията, в която възниква идеята за ускореното развитие, има както лични, психологически, така и социални, политически аспекти. Гачев сам споделя за настроенията си във времето, когато изковава първото това понятие. То е резултат от отегчителните му занимания с българската литература като докторант през деня, допълнени с удоволственото четене на Хегел вечер.

Всички дисертанти познават подобни настроения, но при Гачев те определено говорят за самочувствие, което може да бъде определено като колониалистко. Младият изследовател, дошъл от Москва, се чувства попаднал някъде в периферията, далече от културната метрополия, и това му носи по-скоро негативни емоции. От друга страна, провокативната идея може да се приеме като опит да се привлече вниманието на публиката.

Разгледано в по-широк контекст, изследването на Г. Гачев, „Ускоренное развитие литературы“ вижда бял свят в интересни исторически моменти. То е публикувано първо на руски през 1964 г., но явно е започната по-рано. Авторът го свързва с 1955 г., когато, по думите му, неговата младост съвпада с „пролетта на нашата страна (навечерието на XX конгрес)“ (Гачев 1979: 511) - ще рече във времето на първоначалната десталинизация, която стимулира към преосмисляне на предишни тези, възприемани като „догматични“.

От друга страна, изследването върху ускореното развитие на литературата възниква в контекста на воденият по това време дебат в марксистическата философия (по-точно, в полето на т. нар. „научен комунизъм“) за това дали една страна може да прескача историческите формации, на първо място капитализма, и да премине направо към социализъм/ комунизъм. Поводите

за този дебат са актуални процеси в Монголия, Китай, по-общо казано – в деколонизираните страни в Азия, Африка и Южна Америка. Класическият марксизъм като че ли не предвижда подобно прескачане - „Големият Скок“ в маоистката терминология. Проблемът възниква по-късно и е свързан както със Съветския съюз и неговата вътрешна и външна политика, така и с световния процес на деколонизиране.

На Балканите сред марксистите също и по-рано се води подобен дебат, който започва още в самия край на XIX в. в България и продължава с десетилетия и в Румъния, и в Сърбия (Нягулов 2014: 209-292). Тук той е свързан с желанието за преход от тогавашното общество (виждано като късно феодално или неразвит ранен капитализъм) към социализъм. Гачев няма как да не знае за този дебат, а книгата му е косвена реплика в него, като тезата му е близка до разбирането, че подобно прескачане е възможно чрез ускорено развитие.

Националните образи

Към второто ключово за трудовете му понятие – националните образи на света – Гачев се насочва по-късно и разработва в поредица от трудове, които стават все по-радикални и достигат до варианта „Космо-Психо-Логос“. Теоретичната основа е заложена още в книгата „Национальные образы мира: Общие вопросы. Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский“ (Гачев 1988), във времето на Перестройката, но година преди падането на Берлинската стена. Тезата е, че всеки народ вижда света по свой индивидуален начин, който е предопределен от неговия изконен характер; литературата (и културата като цяло) дава израз на този уникален за всеки народ поглед към света.

Тази идея също е свързана с някакви психологически и социални мотиви, които заслужават внимание. Първата книга е започната при едно потиснато негативно усещане от това, че е в България и трябва да се занимава с нейната книжнина; втората е пронизана от колебливия стремеж към България, който несъмнено оказва въздействие и авторът си дава сметка за това:

Прочетох великолепната книга на Тончо Жечев (вече лаская евентуалния си покровител и доброжелател; въпреки че книгата наистина е чудесна, но по-рано не бих писал така...) (Гачев 2006: 319)

От друга страна, идеята за националните образи на света продължава забелязвания още в първата книга стремеж за отхвърляне на предишните – „догматични“ – гледни точки, марксистското разглеждане на културата като „надстройка“ на „икономическата база“, както и подчертано социологическия подход към изкуството.

Гачев и котловинната теория

По времето, когато в него зрее второто му понятие, Гачев вижда българската литература по начин, близък до така наречената „котловинна“ теория (лансирана най-активно от Т. Жечев, но и споделяна от други, в по-ново време разгърната от Е. Мутафов). Същността на котловинната теория е в идеята, че българската култура се реализира и за нея са характерни малките затворени пространства и изолираните общности в тях.

Такъв е прочитът му на „Горещо пладнѐ“ от Й. Радичков, появил се първо на руски (Гачев 1988). Един пример за представата на Гачев за България, който е симптоматичен за неговия вариант на „котловинната“ теория.

Но тук и самият български Космос не е напълно невинен: България е люлка по форма – между Родопите и Стара планина има вълшебна вдлъбнатина, чаша, „колиба – люлка – „земен рай“... Това самочувствие на страната като „земен рай“ си прави лоша шега с народа в неговата история: задоволяване от жестокия си жребия, плътски живот, безразличие към рая небесен, който е духовен и светлинен!... (Гачев 2006: 37)

Предполагаемия инвариант

Напрежението между двете ключови понятия („закъсняло-ускорено развитие“ и „национални образи“, по-късно „Космо-Психо-Логос“) и от прехода между тях е доловено от самият автор, който на първата страница от предговора към книгата, която лансира второто понятие, отбелязва по повод „Ускорено развитие...“:

Националната гледна точка още не се беше родила в мен, не беше съзряла и едва след десет години почука в съзнанието ми. (Гачев 2006: 5)

От друга страна авторът не е склонен да отхвърли с лека ръка предишния си начин на мислене.⁶ Все пак, ускореното развитие предполага достигане до някаква универсална конструкция (да кажем, съвременната европейска литература); националните образи, обратно, проблематизират универсалното за сметка на локалното, националното, което е изконно и има своя траен (да

⁶ „След това, като утолих първия глад за живота и културата, престанах да скъпя и обичам процеса на променливостта и започнах да прилепвам ума си не към онова, което се изменя, а което стои, пребивава в смяната на вековете. Слязох от историческата гледна точка и се залових да изследвам съдържателността на формите на битието, да описвам националните образи на света. И в тези трудове се прави сякаш коректив на онова безогледно упоение от историческия детерминизъм, който лъха от „Ускорено развитие на литературата“. (...) Но пък аз не съм убеден, че сега съм станал по-умен и мисля по-истинно от тогава.“ (Гачев 1979: 513)

не кажа вечен) инвариант.

Забелязва се и едно друго потиснато напрежение. Трудът открито, бих казал дори демонстративно говори от позицията на един висок християнски морал, който осъжда всякакво насилие, но когато се стигне до историческите събития, критерият се сменя. Нямам предвид само възвеличаването на различни „революции“ и „революционери“ (включително и Че Гевара), а и неколкотократно връщане към атентата от 1925 г., представен изцяло в положителна светлина. Както на няколко пъти авторът с гордост съобщава, сред атентаторите е неговият чичо (брата на баща му). (Гачев 2006: 193, 605). Няма как между подобни разбирания и разсъжденията за християнския принцип „Обичай враговете си!“ (Гачев 2006: 303, 533 и др.) да не възникне напрежение. (Матей 5: 44, Лука 6:27)

Психологическият казус на обръщането към религията (освен към национализма) на хора, обвързани с марксизма, е характерен процес за поне за православната част от Източна Европа след падането на Берлинската стена. Както впрочем и изтъкването на някакви репресии, на които са били подлагани същите хора. Коренно различно, много по-органично, е обвързването на Ванда Смоховска-Петрова с религията. Първоначално и при нея мисленето в категориите на религията е донякъде съзнателно потиснато, но се долавя при интерпретацията ѝ на „Житие и страдания грешнаго Софрония“, а в по-късните ѝ литературоведски трудове се проявява, но без натрапчивото налагане, характерно за някои публикации от времето след падането на Берлинската стена.

Въпреки напрежението, двете идеи имат и общи предпоставки. Прегазил през 670-те страници на късния труд, човек се пита дали в първата книга за ускореното развитие, при несъмненото напрежение между тях, не се крият зародишите на по-късния Космо-Психо-Логос.

В основата и на двете идеи стои разбирането, че културата е национална.

И при двете изходната точка е изостаналостта, неразвитостта, недуховността на българската литература (на българската култура, на българската нация), особено през XIX в., но в някаква степен – и по-късно.

И двете идеи предполагат някакъв външен коректив, а и някаква цел (по презумпция висока), към която се движи литературата. В първият случай това е, така да го нарека, универсалната световна култура, във втория, не съвсем ясно формулирано, реализирането на собствената изконна същност, която отново е виждана в контекста на някакви универсалии. И в двата случая авторът открива „ЕНТЕЛЕХИЯ = сила от бъдещето, бъдеща, целева причина.“ (Гачев 2006: 181 и др.)

И в двата случая авторът се изживява като „цивилизатор“, ще рече – като колониалист, като носител на някаква абсолютна истина. Във втория случай на много места полугласно се казва, че тя идва от Русия и ще промени тукашната литература, тукашния „Космо-Психо-Логос“.

Българската рецепция

Идеята за ускореното развитие и особено поставянето на българската култура във фокуса на вниманието на един авторитетен учен, идващ от важен чужд център, ласкае българската академична публика. Трудът, в който е лансирана идеята за ускореното развитие, се радва на радушен прием в България, в някаква степен и донякъде от П. Динев, Е. Георгиев и Н. Генчев възприемат идеята, а Т. Жечев се я оценява високо (Жечев 1965), и на сравнително добро цитиране в Източна Европа.

Възраженията, които могат да бъдат отправяни (и в някаква повече или по-малко деликатна форма са отправяни) към „Ускорено развитие“ са свързани както с концепцията като цяло, така и конкретните тези на автора. Най-категорично, но без особена аргументация бе несъгласието, изразено във фразата на Н. Георгиев „Скоростомер за литературния процес няма, така че за ускорено развитие на литературата през XIX в. не може да се говори поне в полето на литературната наука.“ (Георгиев 1987: 26)

Конкретните възражения на други автори, намекнати или премълчани, могат да се подредят в няколко категории. Първата от тях е практически нулевата изходна точка, от която започва ускореното развитие. Тази теза произтича от разбирането, че литературата (културата) се развива изцяло в рамките на националната (!) държава, включително и през Средновековието. Завладяването на България от османците фактически слага край и на културното развитие, връща го към някакво примитивно (преддържавно) състояние.⁷

Трудът предполага и анализира нещо изконно, което се развива. То не е ясно дефинирано, в „Ускорено развитие“, първо е „литература“, след това „култура“ (според заглавията на руското и българското издание), „обществено съзнание“ с уговорки и уточнявания, в по-късните трудове, смисълът му се замъглява допълнително с въвеждането на новото понятие „национален Космо-Психо-Логос“, което се използва както като едно цяло, така и самостоятелно – Логос, Психе. В много отношения нещата, които се развиват според двата труда се припокриват, но има и разлики. Прогресистките представи са по-категорични при „Ускорено развитие“, и по-размити, в някаква степен и проблематизирани – в „Българския Космо-Психо-Логос“.

Доста свободното асоцииране на различни български книжовници с явления от световната култура.

Наблюденията върху ускореното развитие на литературата свършват с възникването на самата литература (Найден Геров).

Лансираната схема се оказва трудно приложима към „големите“ литератури, включително и руската.

⁷ Любопитно е, че в българския превод на „Ускорено развитие...“ от 1979 последователно се използва израза „турско иго“, докато в превода на „Българският Космо-Психо-Логос“ от 2006 г. също последователно се говори за „турско робство“.

Пълното несъобразяване с предходните представи за разглежданите творби и процеси, характерна за „Българският Космо-Психо-Логос“, в по-малка степен присъства и в ускореното развитие. (Вж. Динеков 1979: 10-11) С времето Гачев все по-открито гради своите концепции, като черпи аргументи от популярни (и подвеждащи) масови представи, които често са дискуссионни, а нерядко и отхвърлени от науката –тракийското наследство, ренесансовите черти в късносредновековните икони, „турското робство“, народните етимологии на различни думи, свободно интерпретиране на личните имена и пр.

По-разгърната критиката на първата книга на Гачев предлага само Ванда Смоховска-Петрова. (Смоховска-Петрова 1965: 151-154) Тя декларира също напълно положителното си отношение към цялостната конструкция, но деликатно посочва слабите места при по-конкретните наблюдения. Може би и разликата във възрастта си казва думата (Смоховска-Петрова е родена през 1919 г., а Гачев – десет години по-късно, през 1929.) По това време Смоховска-Петрова вече е завършила поне два от важните си трудове (Смоховска-Петрова 1955; Смоховска-Петрова 1964.), които съдържат неоспорими приноси наблюдения. Тя обмисля и цялостна концепция за българската литература от същия период, която обаче години наред остава непубликувана. (Смоховска-Петрова 2004)

В рецензията ѝ за книгата на Гачев нейната изходна точка е различна – сравнението с полската култура (фактически – с „Книга за полския народ и полското пилигримство“ на Адам Мицкевич). Любителите на по-смели хипотези биха могли да потърсят тук напрежение между двама свързани с България изследователи, между една полска и една руска гледна точка, като и двете не са лишени от цивилизаторски амбиции. (Вж. Смоховска-Петрова 2009)

Втората идея също се радва на добра рецепция, но главно сред непрофесионални публики, които едва ли познават детайлно текста и не забелязват различията с по-ранния труд. В академичната периодика не появиха задълбочени реакции.

Няколко статии на Гачев, посветени на „българските образи на света“, са преведени и публикувани в България (Гачев 1978; Гачев 1981; Гачев 1988a), авторът дава множество интервюта тук, вероятно много повече, отколкото в Русия. Образът на учения Гачев постепенно бива изместен от образа на медийната фигура. Психологическите, а и социалните мотиви и аспекти на тази рецепция представляват друг интересен проблем.

* * *

Опитите за прилагане на идеята за забавено-ускорено развитие на литературата като че ли затихват и това е свързано с проблематизирането на идеята за големите разкази (Лиотар) и с други подобни съмнения на днешните

изследователи. В последно време относително по-често се срещат познатите и от по-рано наблюдения върху „тукашни“ образи на света като цяло и на някаква важна негова част (Париж, Москва, Цариград, Ориента). Вярно е, че подобни трудове не са характерни единствено за „малките“ култури, но все пак автори от страни като България и Македония проявяват подчертан интерес към тях. И причините едва ли са много по-различни от тези, които определят насочването към рецепцията на големите чужди literatury.

Насочването към националните образи на света като че ли премина своя връх и, заедно с т. нар. народопсихологическа вълна постепенно заглъхва. Забелязва се обаче една сходна линия на мислене, не толкова мощна, но, като че ли по-жилава – търсенето на подобни „балкански“ конструкции. Прякото или опосредствано въздействие от трудовете на Гачев (както и на техните неназовани източници) е несъмнено, то се допълва от въздействието на по-популярни в световен мащаб аналогични конструкции, и, вероятно на първо място, на разсъжденията в парадигмата на Централна Европа, актуализирана през 90-те години.

Литература

Гачев, Г. 1964. Ускоренное развитие литературы. (На материале болгарской литературы). Москва: Наука.

Gachev, G. 1964. *Uskorennoe razvitie literaturay. (Na materiale bolgarskoy leturatury)*. Moskva: Nauka.

Гачев, Г. 1978. За руския и българския образ на пространството и движението. Прев. Михаил Неделчев. // Литературен фронт, № 48, 30 ноем. с. 6-7.

Gachev, G. 1978. 'Za ruskii i balgarskii obraz na prostranstvoto i dvizhenieto. Prev. Mihail Nedelchev.' *Literaturen front*, № 48, 30 noem., s. 6-7.

Гачев, Г. 1979. Ускорено развитие на културата. Прев. Д. Данчева. София: Наука и изкуство.

Gachev, G. 1979. *Uskoreno razvitie na kulturata*. Prev. D. Dancheva. Sofiya: Nauka i izkustvo.

Гачев, Г. 1981. Българският образ на света според новелата „Горещо пладне“ от Йордан Радичков. Прев. Ралица Маркова. // Литературна мисъл, № 6, с. 28-48, № 7, с. 39-58.

Gachev, G. 1981. 'Balgarskiiat obraz na sveta spored novelata *Goreshto pladne* ot Yordan Radichkov.' Prev. Ralitsa Markova. *Literaturna misal*, № 6.

Гачев, Г. 1988. Национальные образы мира: Общие вопросы Русский. Болгарский. Киргизский. Грузинский. Армянский. Москва: Сов. писатель. (2 изд. Москва: Прогресс, 1995).

- Gachev, G. 1998. *Natsional'naye obrazy mira: Obshtie voprosay Russkiy. Bolgarskiy. Kirgizskiy. Gruzinskiy. Armyanskiy*. Moskva: Sov. pisately.
- Гачев, Г. 1988а. Българският образ на света в поезията на Ботев. Прев. Константин Попов. // Език и литература, 1988, № 4, с. 66-78.
- Gachev, G. 1988a. 'Balgarskiyat obraz na sveta v poeziyata na Botev.' Prev. Konstantin Popov. *Ezik i literatura*, № 4, s. 66-78.
- Гачев, Г. 2006. Българският Космо-Психо-Логос. (По Христо Ботев). София: Захарий Стоянов, УИ Св. Климент Охридски, 2006.
- Gachev, G. 2006. *Balgarskiyat Kosmo-Psiho-Logos. (Po Hristo Botev)*. Sofiya: Zahariy Stoyanov, UI Sv. Kliment Ohridski.
- Гачев, Г. б. г. НАЦИОНАЛНИЯТ КОСМО-ПСИХО-ЛОГОС. - http://www.niworld.ru/Statei/gachev/gachev_kosmos_1.htm
- Гачев, Д. 2011. Убедих Берлускони да купи Ефир 2, но ден преди сделката Луканов подаде оставка. – Блиц, 6 август, 2011. https://www.blitz.bg/obshtestvo/intervyu/dmitriy-gachev-ubedikh-berluskoni-da-kupi-efir-2-no-den-predi-sdelkata-lukanov-podade-ostavka_news114509.html
- Gachev, D. 2011. 'Ubedih Berluskoni da kupi Efir 2, no den predi sdelkata Lukanov podade ostavka.' *Blits*, 06 Aug. https://www.blitz.bg/obshtestvo/intervyu/dmitriy-gachev-ubedikh-berluskoni-da-kupi-efir-2-no-den-predi-sdelkata-lukanov-podade-ostavka_news114509.html
- Георгиев, Н. 1978. Тезиси по историята на новата българска литература. - *Литературна история*, кн. 16, с. 26.
- Georgiev, N. 1987. 'Tezisi po istoriia na novata balgarska literatura.' *Literaturna istoriia*, kn. 16.
- Динеков, П. 1979. Забележителен научен труд. В: Ускорено развитие на културата. София: Наука и изкуство.
- Dinekov, P. 1979. 'Zabelezhitelen nauchen trud'. In: *Uskoreno razvitie na kulturata*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Жечев, Т. 1965. Опит за теоретическа история на литературата. // Литературна мисъл, № 4, с. 145. (И в: Жечев, Тончо Критически погледи. - София : Бълг. писател, 1971, с. 285-300).
- Zhechev, T. 1965. 'Opit za teoreticheska istoriia na literaturata'. *Literaturna misal*, № 4, s. 145.
- Нягулов, Б. 2014. Ранният социализъм на Балканите: идеи и практики в Сърбия, Румъния и България. - Преплетените истории на Балканите. Т. 2. Пренос на политически идеологии и институции. Съст. Румен Даскалов и Диана Мишкова. София: Нов български университет, 2014, с. 209-292.
- Njagulov, Bl. 2014. 'Early Socialism in the Balkans. Ideas and Practices in Serbia, Ro-

mania, and Bulgaria.' In: *Entangled Histories of the Balkans*. Volume Two. Leiden: Koninklijke Brill.

Семенова, С. 1990 Николай Фёдоров. Творчество жизни. Москва: Советский писатель.
Semyonova, Sv. 1990. *Nikolay Fyodorov. Tvorchestvo zhizni*. Moskva: Sovetskiy pisately.

Семенова, С. 2004 Философ будущего века. Николай Фёдоров. Москва: Пашков дом.
Semyonova, Sv. 2004. *Filosof budushtego veka. Nikolay Fyodorov*. Moskva: Pashkov dom.

Смоховска-Петрова, В. 1955. България в творчеството на Зигмунт Милковски (Теодор Томаш Йеж). София: БАН.

Smohovska-Petrova, V. 1955. *Balgariya v tvorchestvoto na Zigmunt Milkovski (Teodor Tomash Yezh)*. Sofiya: BAN.

Смоховска-Петрова, В. 1964. Неофит Бозвели и българският църковен въпрос. (Нови данни из архивите на Адам Чарториски). София: БАН.

Smohovska-Petrova, V. 1964. *Neofit Bozveli i Balgarskiyat tsarkoven vapros. (Novi dannii iz arhivite na Adam Chartoriski)*. Sofiya: BAN.

Смоховска-Петрова, В. 1965. Бележки върху книгата на Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“. // Литературна мисъл, № 4, с. 151-154.

Smohovska-Petrova, V. 1965. 'Belezhki varhu knigata na G. D. Gachev *Uskorennoe razvitie literatury*.' *Literaturna misal*, № 4, s. 151-154.

Смоховска-Петрова, В. 2004. Национално своеобразие на литературата на Българското Възраждане. София: Институт за литература, БАН, Изд. център Боян Пенев.

Smohovska-Petrova, V. 2004. *Natsionalno svoeobrazie na literaturata na Balgarskoto Vazrazhdane*. Sofiya: Institut za literatura, BAN, Izd. tsentar Boyan Penev.

Смоховска-Петрова, В. 2009. София: Валентин Траянов.

Smohovska-Petrova, V. 2009. *Vanda*. Sofiya: Valentin Trayanov.